

ЕВРОПЕЙСКИ ЗЕМЕДЕЛСКИ ФОНД ЗА РАЗВИТИЕ НА СЕЛСКИТЕ РАЙОНИ –
ЕВРОПА ИНВЕСТИРА В СЕЛСКИТЕ РАЙОНИ

ПРОГРАМА ЗА РАЗВИТИЕ НА СЕЛСКИТЕ РАЙОНИ 2014 – 2020 г.

„....Добричката община е разположена в сърцето на Добруджа – кръстопътна и благословена земя, в която си дават среща племена и народи, сътворили и съхранили уникално културно богатство...“

**ИЗКУСТВА И ЗАНАЯТИ
НА ТЕРИТОРИЯТА НА
МИГ ДОБРИЧКА –
СЪХРАНЯВАНЕ И
ПРИБИЩАВАНЕ НА
ПОКОЛЕНИЯТА**

**Изготвил проучването:
Лена Кирилова – етнолог**

В изпълнение на Договор № РД 50-27/ GD-26 от 07.10.2019г.

В съвременното динамично и все по-глобализиращо се общество са налице две на пръв поглед противоположни и същевременно напълно съпоставими тенденции: от една страна активизиране на межкултурния диалог на индивиди, общности, държави, универсализация и синкретизация на културни ценности и културни модели, от друга – повишаване на интереса към отделни етнокултурни, етнически и етнографски групи, към националните, регионални и локални традиции, носители на определена колективна памет, засилване на желанието за съхраняване и утвърждаване на собствената и местна идентичност, културната самобитност и уникалност. В тази връзка наследените културни модели, чиито устойчиви характеристики са част от културната идентичност на дадена общност и се предават като опит, знания, форми на изразяване и практики от поколение на поколение чрез механизма на традицията, днес придобиват все повече социални функции. Съвременните представи за културно-историческото богатство, свързани с разширяването на неговия териториален, темпорален и тематичен обхват, тенденциите за нарастване на ролята му като незаменим ресурс за устойчиво развитие и засилването на обществения интерес към различните културни ценности, намират своя практически израз в многообразие от дейности за „съживяване“ и социализация на „посланията от миналото“. Усъвършенстваната европейска политика на управление в тази сфера създава условия, въпреки финансовите затруднения на общинските и държавните структури, регионалното и национално културно-историческо богатство да бъде изследвано, съхранявано и социализирано, като се използва както собствен ресурс, така и предоставени по различни европейски проекти възможности.

В тази връзка можем да посочим, че проектът **„Изкуства и занаяти на територията на МИГ Добричка – съхраняване и приобщаване на поколенията“** предоставя подобна възможност и неговата реализация може определено да стане поредният пример за успешно използване на наличния потенциал на местното традиционно наследство като средство за подобряване на качеството на живот, опазване на регионалната идентичност и чувството за принадлежност към територията, и незаменим многообразен ресурс за устойчиво развитие. С оглед постигане на основните цели на проекта – съхраняване и приобщаване на поколенията към традицията като механизъм за предаване на културни модели, е необходимо да бъде проучено, опазено и социализирано съществуващото и налично многообразие от традиционни практики, умения и форми на културно изразяване в тази област. В тази връзка би трябвало най-напред да се разкрие историческата

приемственост на опит и знания в различни отрязъци от време, да се реконструират и презентират изгубени и/или все още действащи занаяти, да се открие техния културен потенциал чрез творческо интегриране и социализиране с различни форми и средства в съвременния живот.

Добричката община, една от най-големите по територия в България, е разположена в сърцето на Добруджа – кръстопътна и благословена земя, в която си дават среща племена и народи, сътворили и съхранили уникално културно богатство. Формирането, функционирането и опазването на традиционните занаяти и изкуства като част от това наследство е свързано на първо място със съответните **носителите на културна информация** и тяхното историческо развитие. Затова от особена важност е осветляване на въпроса за състава на населението в селата на територията на Добричка община.

Превратната историческа съдба на областта и големите миграционни движения обуславят изключителното разнообразие от етнографски групи, които в продължение на няколко века съжителстват в тесен културно-битов контакт, преплитат и съхраняват своите регионални традиции, пренесени от Тракия, Балкана и Северна Добруджа. Сложно съчетание от географски, икономически, политически и други фактори от края на XIV в. до средата на XX в. довежда в региона заселници от различни краища, търсещи спасение или работа, временно препитание или постоянен нов дом. Преплитат се съдбите на цели селища, родове, отделни човешки преживявания; създават се условията за изключително разнообразна в културно отношение регионална и локална традиция; реди се пъстрата етнографска мозайка на Добруджа. В традиционното културно наследство на селата от Добричка община се оглеждат и превратната историческа съдба на областта, и сложната политическа конюнктура, и динамичното етнокултурно развитие. Времена на опустошение след османското нашествие през XIV в., на разорение и асимилаторски натиск, на непрекъснати руско-турски войни през XVIII – XIX в. и обезлюдяване, се редуват с периоди на относително политическо спокойствие, ускорена колонизация, активни миграционни движения към региона, издигане на неговата стопанската значимост, като въпреки всички преломни събития, континуитетът на българското население се запазва. В Добричко ще срещнем потомците на преселниците от Сливенско, Старозагорско, Котленско, Търновско, Елховско, Провадийско, Шуменско, от Тракия и Балкана, Македония и Северна Добруджа, Бесарабия и Молдова, и откъде ли не още... Неслучайно пъстрият състав на населението и тази специфика на региона дават основание на изследователите да отбележат, че Добруджа, и в по-тесен план Добричка

община, ни дават в миниатюра етнографска картина на половин България. Българи, турци, роми, татари, балканджии, тракийци, главанци, преселници от Северна Добруджа в продължение на векове съжителстват хармонично, запазват и развиват своята местна идентичност, и сътворяват уникална традиционна култура – неповторима в регионалното си и локално многообразие и етнокултурен облик, единна в своята българска основа, функционираща като система чак до средата на XX в., и съхранила своята жизненост до покъсен период в сравнение с останалите етнографски области на България.

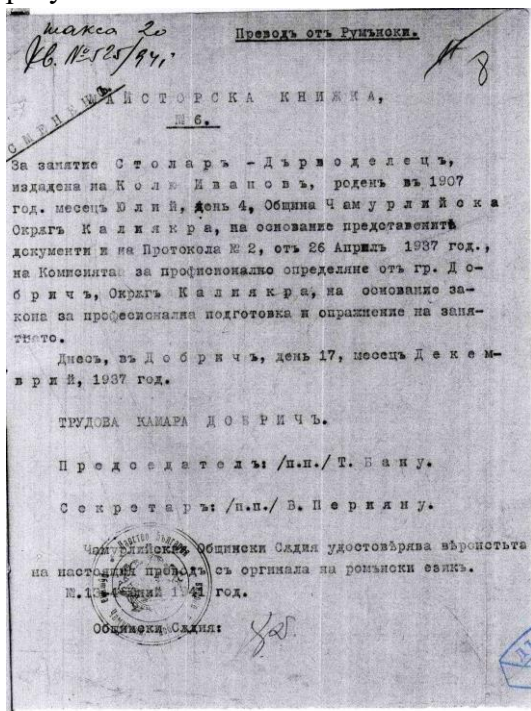
Съществен дял от традиционното културно наследство на региона са **народните занаяти и изкуства**. Макар и има своите регионални измерения и особености, историческото развитие на занаятчийството в Добричко следва основните процеси и закономерности, характерни за цялата българска етническа територия в периода XIX – XX в, като формираните през вековете културни модели и практики като носители на колективна памет, въпреки някои специфики, са еднакви по структура, състав, типологически характеристики с общоетническата и източнобългарската традиция.

В десетилетията **преди Освобождението** през 1878 г. занаятчийското производство като поминък на населението, макар и съсредоточено основно в градовете на Южна Добруджа, намира широко разпространение и в селата. Използват се най-често местни суровини и материали, ръчна технология и традиционен инструментариум. Естествено средище, където се изнася продукцията, освен в съответното селище, са ежеседмичните неделни пазари и прочутият панаир в края на април или началото на месец май в Хаджиоглу Пазарджик /Добрич/, утвърден тогава като важен и крупен занаятчийски център. Упадъкът на занаятите в много български селища в периода след Кримската война /1853 – 1856/ под ударите на чуждестранната конкуренция, не засяга Добрич и околията, тъй като занаятчийството е свързано с нуждите и потребностите на местните жители, а и многолюдното селско население е трудно податливо към внасяните от Европа стоки. Епохата на Българското възраждане е и времето, в което се изграждат и утвърждават силните структури на занаятчийските еснафи, които все повече се специализират в определено производство и обединяват занаятчии в строго определена йерархия – майстор, калфи, башкалфи и чираци. Чиракуването трае обикновено 2 – 3 години, като през това време чираците не получават заплата, а само храна и подслон. Калфенството продължава 3 – 4 години, след което чрез специален, утвърден и строго регламентиран в турските фермани тържествен церемониал, наречен „**тестерлик**“ /от турската дума дестур-свобода, т.е. позволение/,

калфата се провъзгласява за майстор. Първомайсторът дава на своя калфа професионални и бащински съвети и му приписва пешимала – особен копринен пояс, външен белег за новия стан на калфата, който от своя страна дарява устабашията и внася определена сума в еснафската каса. Този ритуал на тържествено провъзгласяване се изпълнява докъм 30-те години на XIX в., като създадените по-късно занаятчийски сдружения провеждат вече изпити и издават майсторски свидетелства.

Всеки еснаф има свой **патронен празник**, отбелязван в деня на светеца покровител. На **18 януари – Атанасовден**, празнуват всички занаятчии, боравещи в своята работа с огън – коларожелезари, бъчвари, фурнаджии; бъчварите отбелязват тържествено своя патрон на **14 февруари – Трифон Зарезан**; кожухари, сарачи, абаджии, обушари и грънчари тачат **Спиридоновден на 12 декември**; мутафчиите празнуват на **6 декември – Никулден**, като някои занаятчии почитат и по няколко различни светии за патрон.

След Освобождението процесът на западане на редица традиционни занаяти в резултат на новите икономически и политически условия в Добруджа и най-вече в селата от

околията протича с по-забавени темпове. И през първата половина на XX в. произведенията на традиционното занаятчийство в добруджанските селища не са изместени напълно от фабричните и продължават да се развиват съобразно нуждите на местния пазар. Наред със занаяти, свързани със земеделието и преработката на селскостопанска продукция, продължават да битуват и занаятчийски дейности, обслужващи ежедневните потребности на населението. С ускоряването на процеса на урбанизация и индустриализация и в следствие на фабричната конкуренция редица занаяти западат, но други, тясно свързани с бита на добруджанеца,

отбелязват тенденция към усъвършенстване, модернизиране и развитие, появяват се и нови занаяти. Докъм 40-те години на XX в. много от традиционните занаятчийски дейности съществуват наред със зараждащата се индустрия, която не може да задоволи напълно потребностите на населението, като просперират занаятите, свързани селското стопанство. През трудните години на румънското владичество /1913 – 1916 и 1919 – 1940/, въпреки

ОКОЛИЙСКИ НАРОДЕН СЪВЕТ НА ПЕРТАТЪТЕ НА ТРУДНИТЕ ОБ-ГР. ТОЛБУХИН
 Отделение "Местна индустрия и занаяти"

ТАБЛИЦА
 за регистрираните часове занаятчийски, ползувателски и за свободни стопански дейности работилници и занаяти в тъл работна ръка към 31. Август 1952 година в ТОЛБУХИНСКА ОКОЛИЯ.

В. ПО Б Р А Н И	Брой на работилниците			Брой на заетите и работи-лиците		
	ГРАД	СЕЛО	ВСИЧКО	Майстори	Ученици	найголеми при ко
1	2	3	4	5	6	7
I. ЗАНЯТИ						
1. ДАМСКИ ШИВАЧЕСКИ	-	1	1	1	-	1
2. КОЖУХАРСКИ	-	12	12	12	-	-
3. ДЪРВО ШИВАЧЕСКИ	-	53	53	53	2	56
4. БРЪСНАРСКИ	-	9	9	9	-	9
5. САРАЧЕСКИ	-	7	7	7	-	7
6. КОВАЧЕСКИ /взм. очива/	-	2	2	2	-	3
7. ПРОДОВАЧЕСКИ	-	1	1	1	-	2
8. ТЕНЕКЕДЖИЙСКИ	-	2	2	2	-	2
9. БРЪСНАРСКИ	-	7	7	7	-	7
10. КОЛАРО-ЛЕВЪЗАРСКИ	-	26	26	26	3	40
11. ЧЕВЪЛЕО И СТРОИТЕЛСТВО ДЪЛСКИ	-	9	9	9	-	9
12. ТЕКСТИЛНО-ПОЯВИЙСКИ	-	1	1	1	-	1
II. ПОЛУЗАНЯТИ						
1. МАШИНО-ПЛЕТАЧЕСКИ	-	11	11	11	-	15
2. ОШЕЧАРСКИ	-	1	1	1	-	1
3. КАЛАЩЕВНИСКИ	-	-	-	-	-	-
4. БРЪСНАРО-БРИЗЪРСКИ	-	27	27	27	-	32
5. ГАЗИРАНИ БЕЗА ДЪХ НАПИТКИ	-	2	2	2	-	2
III. СВОБОДНИ СТОПАНСКИ ДЕЙНОСТИ						
1. ПРОИЗВОДСТВО НА ПЕТВЕЗ	-	10	10	10	-	10

И-н-Отделение "Местна индустрия и занаяти":
 ПРЕДСЕДАТЕЛ: /Ив. Стефанов/
 /Ив. Андреев/

ДЪРЖАВЕН АРХИВ ДОБРИЧ

намаления брой лица, упражняващи такава дейност, и по-ниския обем на продукция, занаятите имат своето място в стопански живот както в Добрич, така и в околните села. По време на комунистическото управление през 40-те – 50-те години на ХХ в. в Добруджа, както и в цялата страна, започва обединяване на занаятчиите в трудовопроизводителни занаятчийски кооперации, преименувани по-късно на ТПК, което променя характера на занаятчийството като дейност. В докладите на н-к отделение „Местна индустрия и занаяти“ при **Околийски народен съвет – гр. Толбухин от края на 1949 г.**, съхранявани в Държавен архив – Добрич

четем, че на територията на околията съществуват **13 ТПК** /трудовапроизводителни занаятчийски кооперации/, като „...сравнително по-нормално се развиват шивашка, обушарска, коларска, кожухарска, сладкарска, дърводелска, бръснарска кооперация“, поради „липса на материали за производство е спъната дейността на сарашка, четкарска, тенекеджийска, строително-бойджийска кооперация“, а „поради липса на пласмент изостават тухларниците в селата Смолница, Стожер, Ведрина“. Данните от архива сочат, че през **1950 г. в ТПК на територията на Толбухинска околия работят общо 935 души**, от които **833 майстори**, а към занаятчийските отдели към народните съвети има **16 работилници, с общо 345 души персонал**, от които с **42 майстори, 253 занаятчийски ученици**. В частния занаятчийски сектор в цялата околия са заети **1716 души в 1236 работилници**. Осъществяването на одобрения на 17.12.1949 г. „**План за трансформация на занаятите 1949 – 1953**“ води до намаляване на заетите в частния сектор /основно по селата/ и до увеличаване на държавния и кооперативен сектор. Общият брой на напусналите занаята на територията на околията и преминали към индустрията е **441**. През следващите десетилетия занаятчийството постепенно се изживява като стопанска форма, редица занаяти загубват своето значение или отмират напълно, но други продължават да се развиват и да намират приложение и в съвременния бит.

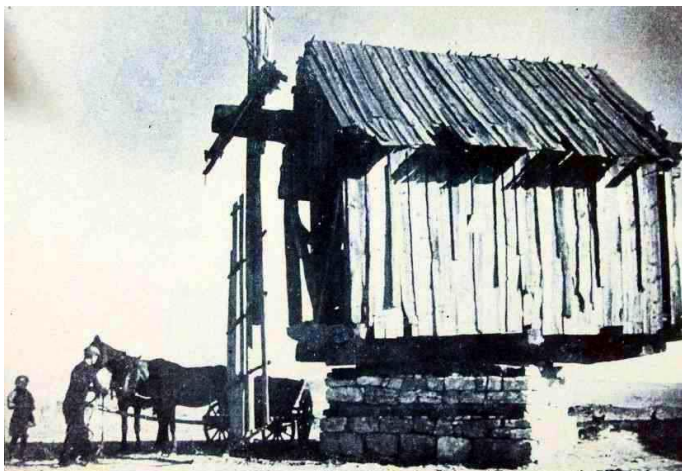
Стопанският облик на Добруджа е аграрен, като **основният поминък**, осигуряващ прехраната, е **земеделието**, което предопределя както упражняването на определени занаяти, така и цялостния бит на населението в областта. Кажете ли човек **златна Добруджа**, първата мисъл е за житото и за **хляба**. Над всичко стои „хлябът наш насущний” и няма друго, което като хляба да носи толкова ясно усещане за споделеност, съпреживяност и заедност и да събира ведно всички понятия на добруджанеца за достойни, честити дни. Той е не само ежедневната потребност от храна, но и свещен оброк за здраве и благополучие, необходимост от тайнство, ритуали и красота. Издигнат в култ, своеобразен пластичен израз на една желана действителност и превърнат в народно изкуство в обредните краваи, хлябът присъства и в делника, и във всички семейни и календарни празници. Накърняването на

култа към хляба се възприема като накърняване на устоите на живота. Защото хлябът е онзи стълб, който крепи вековечния порядък, за да пребъде от род в рода, от поколение към поколение. И някога, и днес, отношението към хляба е мерило за културата и ценностите на един народ. Хлябът е най-древният и

днешният символ на сближаване с другите, материализираното единство и помирение на етноси, култури, религии. Затова и особено важно място сред занаятите в Добричко, свързани с преработка на суровини, заема **мелничарството**. В традиционната култура във връзка с тази дейност са развити различни приспособления и съоръжения за смилане на зърнените храни – жито, ръж, ечемик и др. Интересни са плитките, кръгло издълбани каменни или дървени коритца – „дибечи“, дървените „чутури“ и др., като чукачето на зърното става с дълъг дървен „лос“. Голямо разнообразие имат ръчните хромели /„ромели“, „ломери“/, широко разпространени в Добричко и употребявани навред по селата чак до средата на ХХ в. Хромелите са обикновено два малки мелнични камъка, слагани направо на пода, а за дръжка служи прът, опиращ и свободно въртящ се в жлебче на горния камък. За преработка на селскостопанската продукция се използва основно силата на вятъра и водата. Особена роля играят вятърните мелници и водениците. В края на ХІХ в. общо на

територията на Добричка и Балчишка околия съществуват **101 водни и 164 вятърни мелници.**

Изключително важна роля в живота на населението имат **вятърните мелници**, чийто силует се откроявал внушително на равнинния добруджански пейзаж. Основата на **вятърницата**, наричана **пусталумент**, е висока обикновено 40 – 50 см, изсидана е от камъни и ограничена с дъбови греди. Вятърната мелница е двуетажна, с вход

отзад, голям мелничен камък и подвижна дървена стълба, и се задвижва от вятъра с помощта на 4 или 6 крила, прикрепени към яка дъбова ос –дингил. Някога изключително многобройни из цяла Добруджа, през 40-те години „вятърниците“ почти навсякъде са разрушени или изоставени.

Мелниците като механично съоръжение, което използва за двигател водната сила, са познати навсякъде с популярното име **воденици**. Те се строят край населените места, а често хората се заселват край вече изградените, като наличието им разширява поселението. С водениците и пространството около тях са свързани и редица традиционни вярвания и представи за магическата, целебна сила на водата, различни поверия за стопан – пазител, легенди за враждане на сянка в темелите и др. Водениците са не само средство за задоволяване на ежедневни жизнени потребности, осигуряване на прехрана и добри доходи, но и място за социални контакти.

В периода след **Освобождението** Южна Добруджа трайно се утвърждава като „житницата на България“. Със зърнени култури се засяват близо 85 – 90% от орната земя, а Добричка и Балчишка околия заемат първото място в страната по добив на пшеница на глава от населението. Неслучайно през 80-те и 90-те години на XIX в. сред занаятчийството най-голямо развитие има мелничарството. След Освобождението мелниците преминават в ръцете най-вече на българите, като имотното състояние на семействата, занимаващи се с воденичарство, е около и над средното. В началото на XX в. в някои от добруджанските градове се откриват големи мелници, строят се нови, модернизират се старите. Макар и с по-скромни функции и размери, мелници се изграждат и в редица села от околията. Появяват се

и парните мелници, които намаляват стопанското значение на водениците, но те продължават да заемат важно място в живота на малките населени места.

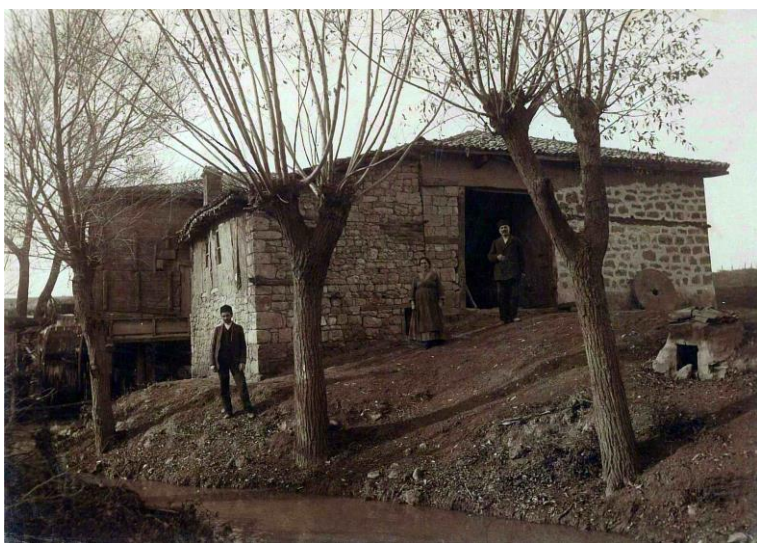
Водениците се строят край населени места, където има достатъчно вода. Затова не е случайно, че в края на XIX и началото на XX в. в безводна Добруджа **своеобразен и естествен център на традиционния мелничарски занаят** и на други народни занаяти като **тепавичарство, мутафчийство, сарачество, коларожелезарство** и др., става **Батовската долина**, чиито благоприятни природни условия и обилни води привличат човека още от древността. Първите воденици тук са строени от турци. Още се пази спомена за **водениците на Камбера в местността Мустафа бейлер, на Фатма Дермен, на Яхнажи Салия, за построените през 1864 г. и 1870 г. от татарите Тефик Мехмедов и Нури Хасанов, за т.нар. Ходжова воденица и др.** Мелниците, разположени по течението на река Батова, се движат обикновено посредством големи водни колела – „келеви“, поставени на дълга хоризонтална ос. Водата от „улукия“ пада върху предната част на колелото. В село Батово, на приток на реката, се намират и т.нар. **„караджейки“**, които се карат с хоризонтално движещи се колела на отвесни оси, с голям радиус и железни стъпала.

За доброто функциониране на съоръжението и качественото смилане на зърното е важна ролята на воденичаря и стопанисваните от него воденични камъни. Освен брашно за хляб, на воденицата се мели и ярма за добитъка – овес, ръж, царевица, ечемик и др. Около воденицата собствениците притежават земя и домашни животни. В малките воденици собственикът е обикновено и мелничар, а в по-големите освен него работят по един дерменджия /воденичар/ и няколко други помощници за по-тежката работа.

Голяма част от водениците са строени по време на османското владичество от турци и са тяхно притежание. Общо **22 воденици** са действащи преди Освобождението, като и след 1878 г. техният брой се запазва. Обикновено името на воденицата се свързва с името на собственика – **Бойчовата, Балабановата, Джелебовата, Стефан Арабаджиевата, на Димитър Сливналията** и др. В началото XX в. мелничарството в селищата, разположени по Батовската долина, достига най-високото си производство – 94 – 95 тона дневно, през сезоните на най-усилено мелене чакат ред по 50 – 60 каруци. Самият **Йовков**, описвайки Антимовския хан в своя **разказ „Дрямката на Калмука“**, споменава Батовските воденици: „Ханът на Сарандовица в Антимово не беше само на кръстопът, а на едно място, дето се пресичаха много пътища. И есенно време, когато от цяла Добруджа тръгваха кервани подир

кертани кола към Балчишката скеля и към водениците в Батова, нямаше де другаде да минат, освен през Антимово, край хана на Сарандовица...“

В село **Приморци** – едно от малкото села в района на **Добрич**, богато на водоизточници – кладенци, чешми, извори, в края на XIX в., близо до някогашната Ара чешма, е построена **мелницата на дядо Досьо**, който бил от „Стара България“, и според описанието към мелницата имало кафене и нещо като хан и фурна. Разрушена е по време на Балканската война 1912 – 1913 г. Втората мелница била до Каракуртската чешма, на около 2 км до Добрич.

През първите десетилетия на XX в. в с. **Долина** много посещавана била воденицата на **Михаил Щерев**.

По време на османското владичество по поречието на Суха река имало много воденици, но за най-голяма се считала **дядовата Жельова воденица** в село **Златия**, която била с два валца /камъка/.

Дълги години като **мливар** там работил **дядо Панайот от Великотърновско**, който според предание участвал в Руско-турската освободителна война. През **1863 г.** в местността „Картал баир“ **Мехмед**, син на **Сюлейман**, построил воденица. В първите десетилетия на XX в. много посещавани били двете воденици – на **братята Енчо и Илия Николови**, позната като **Кавалджийката**, и тази на **Недялко Балтаджиев**. С мелничарство се занимавали и **Кирил**

Карамфилов, **Ненчо Златев**, **Мустафа Айдинов**, **Жельо Ганчев**, **Руси Кескинов** и др.

До 1940 г. единствената мелница в с. **Карапелит** е на **Георги Желязков** от гр. Добрич, която обслужвала и съседните села, а след 1940 г. е открита и втора, собственост на **Жельо Димов**, в

съдружие с **Георги Пасев, Вълчо Инджев, Димитър Явашев и др.**

В местността „Канарата“ в село **Тянево** се е намирала **дядо Славовата воденица**. Мелницата на **дядо Друми Александров**, пусната в действие през 1910 г., първоначално изградена като воденица с два камъка – за пшенично и царевично брашно, по-късно е преустроена с парен котел.

И макар засилената конкуренция на парните мелници през първата половина на ХХ в. да стеснява кръга на обслужваните села, национализацията **през 1947 г. заварва 13** действащи в Добричко воденици. През **1949 – 1950 г.** към Градския народен съвет и Общинските съвети по селата в околията се създават Общински стопански предприятия – комбинати, които функционират като самостоятелни стопански единици. Справката в Държавен архив – Добрич, показва, че към селските съвети в Толбухинска околия са създадени **13 подобни комбината**, част които се състоят, както следва, от:

1. ОСП с. Бранище, мелница, бивша собственост на Димо Табаков и Сим. Бъчваров, която на 1.09.1950 г. се закрива и инвентарът се предава на мелница с. Долина.
2. ОСП с. Добрево, мелница, собственост на германци, Еодат Фрсов
3. ОСП с. Опанец, национализирана мелница на братя Попови от с. Драганово
4. ОСП с. Долина, мелница на Н. Петров
5. ОСП с. Карапелит, състоящ се от 2 мелници на братя Георги Желязков и сие, д-р Ж. Димов и мелницата от с. Алзец, бивша собственост на Жельо Дончев
6. ОСП с. Ловчанци, мелница на братя Василеви
7. ОСП с. Стефаново, състоящ се от национализираната мелница на Веса Дончева от с. Плачи дол и тухларница в с. Бранище
8. ОСП с. Тянево и с. Житница, състоящ се от мелницата на Г.Ж. Попов
9. ОСП с. Смолница, включващ национализираната мелница на Атанас Друмев и сие ,тухларницата в с. Смолница

Така създадените ОСП функционират под ръководството на Селсъветите до 31.07.1950 г., когато тяхната дейност и имущество преминават към новообразуваното промишлено предприятие Околийски промкомбинат при Околийски народен съвет – Толбухин.

През 1952 г. в доклад на началник отделение „Местна индустрия и занаяти“ се констатира преситеност от мелници в Толбухинска околия и се препоръчва някои да бъдат

Таблица №1

ДЪРЖАВЕН ДОБРЪ АРХИВ

СВЕДЕНИЕ за мелниците

Стопански район	Капацитет за 24 часа в бранно типова год.	Производство на мелниците в средно за години в т./			Вид на горивата или електрич. енергия използвани през сред. год.	Разход на гориво за произв. от 1 т. на кол. бранно през сред. год. в кг. и литр.		Стойност на единица гориво в бранко в т. мелниците/л. в год.	Търгова капацитетност за произв. в т. на 1 т. бранно/типично/ в год.
		Отчет 1951 год.	Отчет 1952 год.	План 1953 год.		8	9		
Толбухин	47	4731	5320	4720	електрически	кг.	176 800	0.36	7.68
Карапелит	216	2122	2243	2260	"	"	15 300	0.36	8.22
Прушари	216	2312	2352	2370	дръвен мазил	кг.	12 880	0.36	9.09
Плачилал	192	770	1209	1072	електрически	кг.	67 600	0.36	10.60
Ст. Карапелит	216	592	1312	1260	дръвен мазил	кг.	32 852	1.20	10.10
Росица	216	1823	1141	1112	"	"	29 052	1.20	12.59
Коритен	207	121	1090	987	"	"	22 266	1.20	11.20
Тянево	216	1122	1402	1402	"	"	20 122	1.20	9.60
Ловчанци	216	476	176	-	"	"	4 293	1.20	13.29
Смолица	18	1021	1265	1256	електрически	кг.	17 708	0.36	10.20
Долина	26	291	1830	1870	"	"	26 299	1.20	8.62
Драгеново	156	1076	1139	1200	електрически	кг.	54 220	0.36	10.76

спрени, други уедрени. Околийският народен съвет – Толбухин, решава да бъдат трансформирани мелниците в с. Голяма Смолица и Ловчанци, и да останат да работят като районни 16 мелници в селата Карапелит, Долина, Драгеново,

Тянево, Плачи дол и др., които, както се вижда от таблицата за техния капацитет и производството, са изключително натоварени.

Макар и променило напълно своя характер в резултат на бързо развиващата се индустрия и обществено-икономическите и политически процеси, мелничарството продължава да заема особено важно място в стопанския живот на Добруджа, а жителите на селата в Добричко още пазят спомена за песента на някогашните воденици.

Земеделието и животновъдството като основни поминъци в Добруджа предопределят и широкото разпространение на **коларажелезарството**, като го налагат като един от най-добре развиващите се занаяти в селата от Добричко. Още по времето на руско-турските войни през XVIII – XIX в. населението в цяла Североизточна България се запознава с руската едноконна и двуконна каруца с железни оси и железни шини на колелета. Нарасналите потребности след Освобождението, свързани с интензивното развитие на земеделието, предопределят по-високи изисквания към старата дървена кола и водят до нейното усъвършенстване с поставяне на железни части, което от своя налага и прерастването на коларството в коларажелезарство. За неговото бързо развитие след 1878 г. и широкото разпространение на железните каруци /нарочани в края на XIX в. и „тулчански“/ спомага и завръщането на добри занаятчии – българи, преселници от Тулчанско, Русия и Бесарабия, които предават своя майсторлък на местните колари /арабаджии/. През първите десетилетия на XX в. желязната каруца е основното превозно средство. Неслучайно в градовете този занаят преживява истински подъем, а във всяко по-голямо село има дори и по няколко коларажелезари, които са едни от най-добре платените и търсени занаятчии. В първите десетилетия след Освобождението една каруца струва 10 – 12

златни наполеона. По-заможните занаятчии с по-големи работилници разполагат и с 6 – 7 чираци и калфи. Майсторите се занимават и с поправки, като тази дейност е особено търсена през месеците на активна селскостопанска работа.

Основните материали в коларожелезарството са дървото и желязото. Предпочитани са ясен /осен/ и бряст, като за изработване на качествена каруца нацепеният дървен материал трябва да съхне на слънце около 3 години. За украса се използват блажни бои за рисуване, лак, готови фабрични книжни цветя и др. Работата на коларожелезарите е съобразена както с климатичните условия, така и с нуждите на пазара, определяни от реализацията на основния селскостопански продукт – житото, и по-големите финансови възможности на селяните през есента. Работилниците по селата обикновено са кирпичени или тухлени постройки с размери 6 – 7 на 3 – 4 м. В тях се намират оджакът /огнището/ с духалото /кюрук/, дървеното корито с вода, „магарето“ за „наперване“ на колелетата, дърводелският тезгях и т.н. Традиционният инструментариум е доста усложнен и се състои от многобройни и различни по големина и форма рендета, бичкии, свредели, пили, клещи, „канджи“ /куки/, маткапи и др. Специфичните звънтящи, стоманени кръгли пластинки – „чампари“, се кроят с „пиргел“, като се вземат предвид диаметъра на халките на главините на каруцата и се нанизват на оста от вътрешната страна на четирите колела. При движение пластинките трептят и издават определени мелодични звуци. Истинският майсторлък на един коларожелезар се проявява в изчукването и начина на закрепване на звънтящите чампари, така че да те да „пеят“ цяла мелодия и да се чуват отдалеч. „Писането“ на сандъка става с различни по големина четки с пъстроцветни червени, жълти, сини, зелени растителни и зооморфни шарки, като на „савака“ отзад са рисувани инициалите на собственика на каруцата и годината на изработването ѝ. Някои майстори рисуват и образи на герои на националното ни освобождение – Хаджи Димитър, Стефан Караджа, Васил Левски и др. Според спомени на информатори каруците в Толбухинско били не само по-масивни, по-здрави, пригодени да теглят и по-големи товари, но и „по-хубави, по-ярки и по-пъстри“ от тези в Силистренско.

До средата на XX в. масивните писани, „пеещи“ каруци, с нанизани от вътрешната страна на колелата звънтящи метални пластинки и изрисувани красиви композиции от растителни и животински изображения, са не само основно транспортно средство, но и ярко доказателство за художествения вкус на майсторите колари и умението им да открият хармоничното единство между функционалност, колорит и декоративен ефект. И неслучайно един от най-хубавите разкази на Йовков, описващ по неповторим начин красотата на занаята,

е „Песента на колелетата”: „А тъкмо такава работа беше по сърце на Сали Яшар и от

неговите ръце излизаха каруци, които бяха същински чудо: леки, като че сами щяха да тръгнат, напети и гиздави като невести, с шарила и бои, които грееха по тях като цъфнали цветя. Но най-чудното в тия каруци бяха звуковете, които те издаваха, когато вървяха. Като че в железните им оси

беше скрита някаква музика. Как ги правеше Сали Яшар, един господ знаеше, но неговите каруци не дрънчаха, не хлопаха като другите коля, а пееха ...”.

„Като мома пее” – казва добруджанецът за изкусно направената и красиво изрисувана каруца. Десетилетия наред „песента на колелетата” се чувала от километри и разнасяла славата на добруджанските майстори. В продължение на повече от век писаните „пеещи“ каруци и коларожелезарството са неделима част от бита на добруджанеца, а този занаят е един от най-добре съхранените до доста късен етап. Както сочат архивните данни, **към 1952 г.** само регистрираните и действащи работилници по селата от Толбухинска околия са **26**.

Докъм 60-те – 70-те години на ХХ в. няколко майстори коларожелезари работят в с. **Стефан Караджа**. Един от тях бил **Христо Михалев Христов**, роден през 1919 г. в Бейдаут, Румъния. На 14 години той отива при майстор Богдан Стойчев в с. Инан чешма и в продължение на 6 години учи занаят. Майсторите пазели занаята, като най-вече криели размера на осите на колите, изчукването на „чампарите“ и украсата с различни шарки. На този майсторлък те научават калфите едва в последната година на обучението. След като изучил занаята, през 1940 г. Христо се преселил в с. Стефан Караджа. През 1945 г. се явява на калфенски изпит, а на майсторски – през 1947 г. пред комисия от Варненската търговско-индустриална камара, от която получава и майсторското си свидетелство. По същото време в селото работи и майстор **Христо Георгиев Ковачев**, роден през **1908 г. в с. Бейдаут**, преселен през 1940 г. в с. Стефан Караджа. На 13 – 14 години той избягал в Тулча, по-късно отива в с. Потур, Кюстенджанско, където учи занаят при майстор Вълчо Барбов. Първите години чиракува без пари, „само за хляб“, а на четвъртата майсторът му дава малка заплата.

Докъм началото на 70-те години на XX в. както **Христо Христов**, така и **Христо Ковачев** продължават да упражняват занаята.

През 40-те – 50-години на XX век в с. **Житница** коларожелезарски работилници имат майсторите **Георги Михалев, Петър Димитров, Гочо Славов**, които правят писани добруджански каруци, а също и текущ ремонт на земеделския инвентар. При тях идват хора както от Житница, така и от близките села. Продължава да работи и майстор **Велю Иванов Йонгоржиев**.

Известни майстори от с. **Победа** били **Димитър и Атанас Добреви**, познати с прозвището чилингарите, **Димитър Стефанов, Георги Стефанов** и др. В с. **Тянево** през 50-те години на XX в. занаятът се упражнява от **Киро Славов Киров**, а в с. **Бенковски** работи **Осман Халил Якуб**.

С високото си майсторство в изработката на каруците и с изкусното им изписване се славели майсторите от с. **Карапелит** – **Недю Димитров, Димитър Недев, Димитър Арнаудов, Георги Киров** и др., които упражняват занаята докъм 60-те години на XX в.

В с. **Ген Колево** известен майстор железар и каруцар в периода 1900 – 1945 г. бил **Атанас Георгиев**. От 1935 г. като каруцар и железар работи и **Атанас Минчев Атанасов**.

През 60-те – 70-те на XX в. години в с. **Златия** работят двама коларожелезари – **Атанас Димов**, роден през 1939 г. и **Иван Атанасов** – роден през 1930 г.

И пред 70-те години в с. **Бдинци** продължава да работи майстор **Курти Коев Димитров**, в с. **Бенковски** коларожелезари са **Джелил Акифов Медведов, Ахмед Мехмедов Халилов, Еню Великов Маринов, Лазар Костадинов Тодоров**. Продължител на занаята в с. **Владимирово** е **Димо Георгиев Терзиев**.

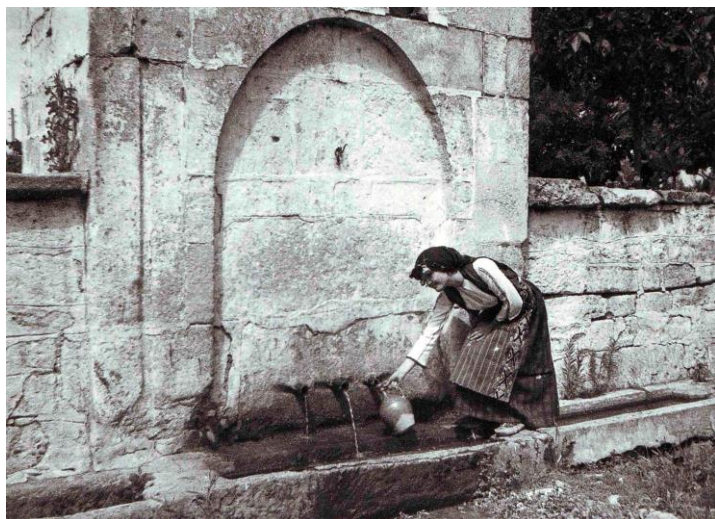
От проведена от Дирекция „КИН“ – Толбухин, анкета в началото на **80-те години** става ясно, че в с. **Свобода** и с. **Ломница** продължават да упражняват занаята двама майстори коларожелезари.

Писаните и пеещи добруджански каруци, разнесли славата на своите майстори далеч извън областта, продължават да битуват и до днес и да придават безспорно неповторим колорит на селищата от Добричко. И макар да ги няма вече някогашните многобройни коларожелезари, и днес, в живия още спомен за занаята, човек може да преосмисли и разбере мъдростта и красотата на **Йовковото слово**: „Трябва любовта към някогашния първобитен, но хубав поминък да е била твърде голяма, за да се превърне обикновената нужда в разкош и простият занаят на железарите ...да стане изкуство...”

За уменията на **майсторите каменоделци** свидетелстват десетките чешми, открояващи се със своята монументалност и художествено оформление, прецизни декоративни форми и изключително богатство от знаци, символи и образи в пластичната украса. Около **140 чешми** извисяват белокаменната си снага в архитектурен пейзаж на селата от Добричка община и удостоверяват художествения талант на своите създатели, превърнали камъка в изкуство. Защото чешмата е „най-голямото благо и най-големият дар”, „извор, създаден от човека, божествено благодеяние, което прави хората щастливи”. Така гласят издяланите върху камъка надписи – израз на благодарност, възхвала и преклонение пред човека, сътворил този свещен дар. Предполага се, че думата чешма идва от персийски и означава око. Безспорен факт е, че за безводна Добруджа водата винаги е била изконна ценност, а белокаменните ѝ чешми, наричани очите на равнината, са съществен елемент от бита и фолклора на добруджанеца. Изградени преди столетия в безкрайната шир на равнината, белокаменните чешми, наред с бялата лястовица, са се превърнали в символ на Добруджа. Водата и камъкът остават във времето, а чешмата носи усещане за вечност. Затова за всеки, избрал равнината за свой дом, независимо от разлика в култура и религия, да съгради чешма се превръща в свещено обществено благодеяние – „**себап**”, безкористен добротворчески акт, какъвто всеки е редно да стори, за да остави нещо значимо след себе си. Строителството от частни лица като **себап** на монументални крайпътни чешми с множество корита за поене на добитък е практика, засвидетелствана в добруджанските предели на Османската империя още през втората половина на XVI в. По-голямата част от чешмите, някои от които запазени и до днес, са изградени през периода XVII – XIX в. Характерни за Добруджа са водопойните чешми с много корита, наричани още кервански, изградени край селища, пътища, ниви и полета, предназначени за водопой на добитък, за пиене и за пране. Те се открояват със своята монументалност, дълги каменни зидове, архитектурно-художествено оформление, прецизни декоративни форми и изключително богатство от знаци, символи, образи в пластичната украса – растителни мотиви, геометрични форми, животински и човешки изображения, соларни символи, розети, палмети и др. Типични за архитектурния пейзаж на градовете и селата в областта са и уличните чешми, задоволявали потребностите на населението в определена махала или цяло селище. Много предания са свързани с водоизточниците. Широко разпространени в Добруджа са и легендите за „вграждане” на лична, хубава девойка – камъкът „иска душа”, за да „хване” и да устои на

силата на стихииите и на превратностите на времето. Най-много чешми – 11, има в местността „Славната канара“ и близкото село Дебрене, където е бродил хайдут Пејо Буюклията.

Всяка чешма има своята история. Една от най-прочутите и впечатляващи със своята архитектура е **Каралезката чешма** /с. Каралез, дн. Царевец/, намираща се днес в централната част на с. Стефан Караджа, изградена на място, където важният през османската епоха трансдобруджански път между Хаджиоглу Пазарджик /дн. Добрич/ и Бабадаг се разклонявал в две алтернативни трасета – през Муса бей /дн. с. Изворово, община Генерал Тошево/ и през Кобадин /окр. Констанца, Румъния/. Според изследователи изграждането на Каралезката чешма се отнася най-вероятно към петото или шестото десетилетие на XIX в. Чешмата е масивна еднофасадна постройка от добре обработени каменни блокове на спойка от бял хоросан. Отличава се с изчистени архитектурни пропорции и семпла пластична

декорация. Водата се излива през три чучура и пълни 19 каменни корита, разположени във вид на буквата П. За Каралезката чешма певецът на Добруджа, **писателят Йордан Йовков**, ще напише едно от най-красивите и поетични описания и ще я превърне в най-прочутата в региона: „Каква чешма и на какво място!

Деветнайсет каменни корита, отпред

калдъръм, като двора на хан, три чучура, които бълболят и сипят студена и бистра като сълза вода. А наоколо е посърнало поле, суха и напукана земя, пек и горещина, като в пустиня. И идат стада, идат хора, вървят към чешмата и очите им горят от задуха и от жега. От едната и от другата страна на чешмата е бяло шосе и всеки, който мине по него, отива ли, или се връща, отбива се на чешмата да пие вода. И може би рядко някой ще го каже, но в душата на всекиго е благодарност към бога и хвала към онзи, който беше направил тая чешма и чието име сякаш вечно шепнеха струите на трите чучура”. Позовавайки се на местната устна традиция, авторът свързва построяването на чешмата със себап на Мурад бей от Сърнено – личност, за чието съществуване не са известни исторически факти.

В село Житница, разположено на два хълма, обградено от гора и с ниско

намиращи се подпочвени води, има 20 кладенци и 3 чешми, като 2 от тях са построени още през периода на османското владичество на мястото на днешната голяма чешма. През 1909 г. е построена от Костадин Вълчев бабината Керина чешма, носеща името на своята дарителка. Макар че някои по-малки чешми изчезват, Голямата

чешма, от която винаги е бликала вода от два чучура, продължава и до днес да се поддържа и благоустроява. През 1942 г. е направен ремонт, поставен улук и над него лъвска глава, от чиято уста тече водата. Между двете чешми един руски майстор зидар, живял в Житница и известен като Казака, изгражда и малка трета с висок 3 м постамент, върху който са изписани имената на загиналите от района в Балканската и Първата световна война.

Особено важно е мястото на водата и водоизточниците в обредната система. Според народните вярвания пречистващата, магическа сила на водата, носи здраве, плодородие, благополучие на човека, и го приобщава към дом и род и неслучайно присъства във всички традиционни празници. С почитта към водата и вярата в нейната чудодейна сила е свързана и особено важната роля на водоизточниците в живота на всяко селище. Чешмата е мястото, където хората общуват, където се срещат младите и си разменят китки за обич и вяроност; центърът, около който се отбелязват семейните, календарни и трудови обичаи и се съсредоточава животът на населението, делникът и празникът на хората. Водоизточникът и пространството около него се обособяват като едно от най-важните средища за духовно общуване, а запазените чешми придават и днес неповторим облик на добруджанските селища. Макар и в голямата си част да не са вече действащи, белокаменните символи на равнината продължават да впечатляват с прекрасното съчетание на монументална архитектурна композиция, оригинални каменни релефи и изящна пластична декорация. Вплели ведно битова, религиозна и духовна потребност, те са едни от най-ценните исторически, епиграфски и архитектурни паметници, прекрасни свидетелства за изкусните умения на народните майстори и будния дух на населението в този край. Макар и загубили традиционната си роля, съградените през столетията белокаменни чешми продължават да

бъдат един от приобщаващите символи в селището и носители на посланието на предците ни за мъдрост, надежда и добротворчество. А чешмата, както тогава, така и днес, продължава да бъде „най-голямото благо и най-големият дар“ за всеки, решил да увековечи името си и да остави диря след себе си – да го откриват и помнят идващите след него...

Благоприятните природни условия в **Батовската долина** в сравнение с безводието и ограничените водоизточници в цяла Добруджа са предпоставка селищата, разположени в този район, да се превърнат в своеобразен занаятчийски център. Водното богатство на реката и нуждата от механична обработка на вълнените тъкани налагат тук **тепавичарството като втори по значение занаят след мелничарството**. Архивните данни сочат, че **първата тепавица** е построена на Тюлюдженския извор при **с. Батово** от трима братя – Тодор, Кольо и Георги, дошли от Севлиево след Кримската война /1853 – 1856/.

Добрите възможности за приложение на занаята в Батовската долина насочват след Освобождението към района майстори тепавичари от балканските селища – Котел, Копривщица, Сливен и др., което води до развитие и усъвършенстване на местното тепавичарство. До 1920 г. в селата **Батово, Дебрене, Прилеп и др.** вече има **13 тепавици** /наричани „дулапи“/, като по-известните от тях са на **Димитър Сливналията**, построена през 1882 г., и на **Георги Николчев**, строена през 1885 г. Батовските тепавици са солидни, високи около 4 м каменни постройки, с 1 – 3 корита, с водно колело и камъни за изцеждане на тъканите. Само **в с. Батово през 1941 г.** има 3 „дулапа“. Този занаят се развива много интензивно и успешно докъм 40-те години на XX в., като местните тепавици обслужват не само население от Южна Добруджа и Делиормана, но и от Тулчанско и Кюстенджанско.

Батовската долина предлага добри възможности за развитие и на **мутафчийството**, тясно свързано със селското стопанство и козевъдството в този край. Основната суровина е козината, от която се изработват чували, дисаги, торби за хранене на конете, чулове за покриване на едрия добитък и др. Характерни за Добруджа са чергите „джибилници“, предназначени за каруци, с които се пренася зърно. Майсторите мутафчии правят по поръчка и въжета от козина. При изработването на тъканите се използва естествения цвят на козината, а след 1935 г. се въвежда и боядисването. През 1880 г. в **с. Батово** се установяват майстори от Лозенградско, които откриват тук и първите работилници. Известни местни мутафчии са **Тодор Димитров Русинов**, упражнявал занаята в периода от **1880 г. до 1938 г.** и **Христо Трендафилов**, работил от **1880 г. до 1930 г.** С интензивното развитие на мутафчийството докъм 40-те години на XX в. броят на работилниците **нараства на 11**, като

по-известни майстори са **Вълчо Германов, Русчо Желев, Петко Янин, Димитър Русинов** от с. **Батово**, **Костадин Костадинов** от с. **Дебрене** и др. Голям е и броя на заетите в мутафчийски занаят в с. Батово чираци и калфи, като след 3 – 4 години калфенство те се явявали на изпит за майстор пред комисия, председателствана от известния мутафчия от гр. Толбухин /Добрич/, преселен от Панагюрище – Иван Джуджев. В началото на 50-те години мутафчийството като занаят загубва своето значение и почти всички работилници преустановяват своята дейност.

Добре познатият на населението в Добричко **грънчарски занаят** е осигурявал употребяваните в домакинството керамични съдове – различни по форма и предназначение паници, стомни, гърнета, делви, купове и др. Многофункционални и практични, те са част от покъщнината на всеки добруджански дом. Освен за задоволяване на домашните потребности, грънчарските произведения се предлагат и на близките пазари, сборове, панаири. Сведения за грънчари в добруджанските селища има още от времето на османското владичество, като в периода преди Освобождението те са предимно турци. Основен материал е глината. Предпочитана от майсторите е черната, която съдържа повече желязо и при изпичане придобива червен цвят. Освен глина се използват оловни глазури, цветни бои,

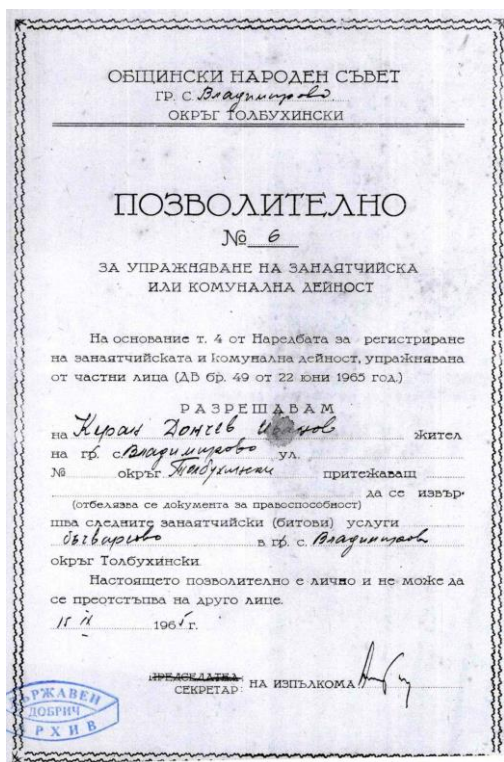
бял кварцов пясък, манган, бяла хума и др. Основно място в грънчарската работилница заема тезгяхът с грънчарското колело. Специфичен за занаята инструментариум са хромелите за мелене на пясък, бучилата за изглаждане на съда, волските рокове и клечки за шарене, четките за рисуване и др. Типични за региона са т. нар.

„гаванози“ – **„съдини“** за подквасване и съхраняване на мляко във форма на саксия, с широк отвор и две дръжки, глеждосани отвън и отвътре. **„Тенджерата“** се употребява навсякъде. Това е сравнително нисък съд с две диаметрално разположени издатини във вид на „уши“, служещи за дръжки. Повсеместно разпространение има **кюпът** – глеждосана изцяло отвътре и отчасти отвън делва в различна големина и форма. **Гърнетата** за боб, за сладко, за квасене и др. заемат значително място в производството на местните грънчари. Със своята по-особена, удължена форма и стеснен отвор се отличават **гърнетата ръкатки**,

което се дължи на по-различното им предназначение. Те се използват не само за готвене, но и за пренасяне на храна до полето. За пиене на ракия се използват **бардуците**. Характерни за Добричко са **черните жътварски стомни**, които не са глеждосани, за да се запази водата в тях студена и през лятото. Типични са форми с подчертана пластичност, леки и чисти линии, подчинени на естествените пропорции на съдовете. Пестеливата украса, логично свързана с формата, придава на съда художествена завършеност. Хоризонтални и вертикални зигзообразни линии – **чазии**, релефна украса с агнешко кокалче, пъстри капки, направени с рог и хума, растителни мотиви, са част от пестеливата, но изискана декорация, която придава художествена завършеност на добруджанската керамика. След 1920 г. постепенно навлиза троянската многоцветна шарка, която използва поливната ангобна техника. Развитието и конкуренцията на фабричната индустрия през 20 – 30-те години на XX в., навлизането на промишлените стоки в живота на населението, макар и да ограничават асортимента на грънчарското производство, не водят до западане на занаята, който продължава да съхранява дълбоко вкоренената в бита традиция. След Втората световна намалява значително броят на упражняващите грънчарство майстори, като последните грънчарските работилници просъществуват докъм началото на 70-те години на XX в. Развитие и изменение на формите и функционалната определеност на керамиката, продиктувани от новите общественоекономически потребности и изисквания, при сравнително чисто запазване на традиционните техники, материали и художествената образност на народното изкуство,

показват с работата си майсторите грънчари.

Тясно свързан с развитието на лозарството и градинарството е **бъчварският занаят**, който задоволява потребностите на населението от различни по предназначение дървени съдове. Почти във всяко село в Добричко имало по един или няколко бъчвари. Преди Освобождението по-голямата част от тях са турци, които обаче не могат да правят т.нар. криви бъчви и постепенно с процеса на побългаряване на градовете и селата в занаята навлизат и се допускат и българи, които обаче е трябвало задължително да работят в съдружие с турски майстори. Бъчварството е добре развит занаят до началото на XX в., когато

филоксерата унищожава лозята. След 1930 г. със засаждане на нови сортове лозя в Добруджа занаятът отново е в подем. Основни материали са дървото и желязото. Според предназначението на съда майсторите избират и подходящ дървен материал – бял дъб, акация, черница. От леска, клен, габър се изработват дървените обръчи, като в началото на ХХ в. вече масово се използват железните. С лескови пръти бъчварите се снабдявали главно от Батовската долина. Точност, прецизност и специфичен инструментариум е бил необходим за голямото разнообразие от бъчварски изделия – бъкели за вода, ведрици, качета за сирене и туршия, буталки за масло, бурета, кадуси, бъчви за вино и ракия и др. Бъчварският занаят е сравнително късно засегнат от фабричната конкуренция и продължава да се развива успешно и през първата половина на ХХ в.

Известен майстор бъчвар от с. **Карапелит** бил **Кольо Цонев Бъчваров**, заселил се в селото през 1866 г., дошъл от с. Конаре, Новоагорско и отворил по-късно дюкян в Добрич. Най-малкият син на майстора – **Христо Колев Бъчваров**, продължил занаята на баща си, а останалите братя станали занаятчийски каруцари. Уменията си в изработката на бъчви за вино извявали по-късно и търсените майстори **Иван Атанасов/Качето/**, **Иван Стоянов/Бъчваря/**, **Нягол Михалев**, **Пасю Янков** и др.

През 60-те – 70-те години на ХХ в. в с. **Владимирово** работи майстор **Керан Дончев Иванов**, получил своето позволително през 1965 г.

В тясна връзка с развитието на животновъдството в Добричко са стари, традиционни местни занаяти, свързани с обработката на кожи като **сарачество** и **кожухарство**. До 1878 г. **сарашкият занаят** се упражнява основно от турци, но още в първите десетилетия след 1878 г. в Добричко идват много български майстори от Тулчанско, които предават своите умения и внасят редица подобрения. **Конят в Добруджа** е на особена почит. По българските земи единствено в Добруджа съществува степна форма на развитие на **коневъдството**, при която е прилагано и арканно улавяне /въже с примка/ на животните. Конете са отглеждани в големи стада, наричани **хергелета /ергелета/**, и са използвани само за вършитба, като в студените зимни дни са прибирани в големи конюшни – дамове и саи. Свободно пасящите „**хергеля**” се срещат чак до 30-те – 40-те години на ХХ в. Отглеждането на расови коне е било традиция за местното население в с. **Приморци**. Като пример може да посочим, че само един от жителите – **Атанас Илиев**, е притежавал хергеле от 50 – 60 коня, които отглеждал във **Велифашката гора**. А през 1926 г. премирани с грамоти на селскостопанската изложба на панаира в Добрич са **конете на Илия Димитров и Желез**

Пенчев. За икономическото издигане на с. **Владимирово** голям принос имат **братя Чобанови**, преселени тук малко преди Освобождението от Лозенградско. Освен с търговия, те се занимават и с интензивно животновъдство, като се снабдяват и с расови приплоди и ги разпространяват в селото. Братята притежавали кобили арабска порода, кръстосвали ги с жребци от конезавода „Кабиюк“ край гр. Шумен и скоро Владимирово станало известно с най-хубавите коне в Добруджа. Малко преди Балканската война братята се изселват в с. Екизче и гр. Варна.

След Освобождението конят напълно измества едрия рогат добитък като впрегатна сила в целия стопански живот на населението, а бързо развиващото се коневъдството е все по-широко застъпен поминък в региона. Промените и усъвършенстването на сарашкия занаят, свързан с развитието на коневъдството, се налагат във връзка с отглеждането, наред със старата арабска порода коне, и на по-едри, бесарабски коне, които теглят по-голям товар и изискват по-здрави, по-добре обработени кожи за изработка на сарашките изделия. Наред с коларожелезарството, сарачеството е една от най-доходоносните занаятчийски дейности, като почти във всяко добричко село има по 1 – 2 майстори и то остава добре развит занаят чак докъм 50-те години на XX в., като в някои села сарачи работят активно и до края на 80-те години.

Основните употребявани материали са волски, биволски, овчи и кози кожи, които се боядисват с бъз, черно грозде, черна вълнена боя. За халките на хамутите се използва основно ясен, а за украса се купуват различни декоративни елементи – метални пластинки, синджирчета, мъниста, пулове /„кабъри“/ и др. Основните сарашки изделия са конски и магарешки амуниции, като майсторите сарачи изработват и цървули, кожени тулumi за вода, кожени въжета и др.

Известен **сарач** бил **Марин Ангелов Минев**, роден през 1908 г. в с. **Богдан**, учил сарачество при турчина сарач Мустафа и при майстор Марин Карамихалев от Добрич. През 30-те – 40 те години на XX в. прочута била и сарашката работилница на дядо **Жельо** от с. **Житница**. А в с. **Победа** като сарач работел **бай Паскал**. Широко известни били и красивите и богато украсени конски амуниции на майсторите сарачи от с. **Карапелит** – **Георги Христов /Набора, Хамутчията/, Георги Великов, Петър Паскалев, Крали Коев** и др. В с. **Златия** дълги години сарашкия занаят упражнявали **Иван Атанасов** и **Ганчо Златев**.

Кожухарството също е добре познат занаят в селищата в Добричко, като то е доходоносна стопанска дейност, особено в годините след Балканската война. Сравнително

слабо засегнати от фабричната конкуренция, кожухарските изделия продължават да намират пазар главно в добруджанските села.

Основният използван материал са овчите и агнешки, рядко дивечови кожи. От началото на ХХ в. за украса на женските празнични дрехи от кадифе – „скортейки“, се използват т. нар. тибетски кожи, внасяни от Румъния. Изработват се главно различни видове мъжки калпаци /тъпи – днос, и остри, наричани „мукански“, „влашки“/, кожуси, подплати за дрехи /каплами/, украса на върхно облекло и др. Сравнително по-скъпи били калпаците, изработвани от астраган, внасян от Бесарабия. Къса върхна дреха с два реда копчета и декоративни шевове са „каушма кожухчетата“. Малко по-дълъг, без украса и с едноредно закопчаване е „фанела кожух“. През студените зимни дни широко използвани, особено от каруцарите, са дългите до земята, без копчета, изработени от овчи кожи **бой кожуси**. Устойчивото място, което заемат кожухарските изделия в народното облекло, предлага добри възможности за майсторите кожухари в редица селища от региона. Така например през първата половина на ХХ в. **кожухарския занаят в с. Карапелит** упражняват известните майстори **Йордан Пейчев, Борис и Кольо Христови, Иван Калинов и др.** Тази

занаятчийска дейност продължава да битува в немалък брой села и през следващите десетилетия, като според архивните данни **към 1952 г.** броят само на регистрираните по селата кожухари е **12**. През **1965 г.** **позволително** за упражняване на занаятчийска дейност получава майстор **Димитър Василев Гочев** от с. **Владимирово**. И през 70-те години в с. **Божурово** работи майстор **Александър Стефанов Александров**.

Традиционните домашни занаяти са неизменна част от бита на добруджанеца през всички исторически епохи и са най-устойчивите и трудно податливи на промени дейности. Създадени с практическа цел да задоволят определени жизнени

потребности, те имат не само утилитарна, но и висока художествена стойност. Неповторимото богатство от непреходните образци на народното **тъкаческо и везбено изкуство**, сътворени само с помощта на стана и иглата, са ярък веществен израз на многограния народен живот и едни от най-представителните и жизнени творби на

традиционната народна култура. Хармоничното единство от изчистени форми и колоритна орнаментика разкриват творческата фантазия, умение и изискан естетически вкус на добруджанката. С изключително видово разнообразие и прекрасни багри, се отличават **декоративните тъкани**, предназначени за ежедневни битови нужди, украса на дома или за традиционни празници. Многобройните черги, килими, възглавници, пешкири, торби и др., които внасят свежест и красота в дома, показват майсторството на добруджанката, превърнала всичко, до което се докоснат ръцете ѝ, в **народно изкуство**.

Особено дълбоки корени, широко разпространение и изключителна устойчивост имат домашните занаяти, свързани с преработването на суровини за текстилни материали. Основните суровини за **домашното тъкачество** са вълната, памукът, ленът и конопът. За боядисването добруджанката използва естествени багрила – кори, клонки, листа, цветове и листа на растения и др. Традиционните уреди за тъкане са хоризонталният и вертикален стан, като майсторките използват многобройни разновидни техники – „бабчена”, „лита”, „четворна“, „дигана дъска”; комбинирани техники и др., които дават възможности както за усъвършенстване на процеса на тъкане, така и за изключително богатство и разнообразие от декоративна украса. Като най-стари са познати „**тупаните**” черги в естествения цвят на вълната – бял, черен, бозов, известни като „**трепечи**“ /Батово/, „**строша**“ /Владимирово/, „**бозева на курджила**“ /Стефан Караджа/, „**дрипельници**“ /Дебрене/. В края на XIX в. тупаната черга и нейната по-нататъшна модификация е основна тъкан за завиване и постилане, характерна за всички етнографски групи население в Добричко. По-късно на нейно място се появява **юрганът**. Сред преселниците от Югоизточна България и Северна Добруджа са познати най-старите, „**вадени**“ юргани, тъкани на четири нищелки. В първите десетилетия на XX в. се появяват „бабчените“ юргани, „раклатите“ /Батово/, „чапразените“ /Владимирово, Черна/. Подчертано разнообразие отличава **детските ателчета**, наричани „**дребени**“ /Дебрене/, с украса от ресни с пискюлчета от разноцветна вълна /Ст. Караджа/. През 40-те години на XX в. се появяват **бримчените „ателчета“**, носещи името си от използваната бримчена техника, прилагана само от най-добрите тъкачки /с. Батово/. Тези тъкани са задължителна част от чеиза на момата, подаряват се от кръстницата на първото дете, в тях се увива за първи път бебето.

В своето развитие двуцветната черга за завиване и постилане става многоцветна, като съчетанието на цветовете и използваните декоративни елементи води до оформяне на специфични за всяка етнографска група тъкани. Известните като „**пъстри**”, добруджански

черги създават уют и празничност във всеки дом. Със своя ярък колорит се отличават тъканите на **преселниците от Северна Добруджа**, главно сред **преселниците от Тракия** се срещат вадените юргани и козаци, многообразие от геометрични орнаменти, изпълващи цялото поле, или редуващи се хоризонтални цветни ивици характеризират **котленските черги и килими**.

Творческата фантазия и висок естетически критерий на добруджанката намират своя широк простор за изява в изработката на **възглавниците** – съществен елемент от уредбата и украсата на дома. В свежи червени, жълти, сини, оранжеви, зелени тонове са **„вадените” възглавници**. Те се отличават с богат колорит и изключително разнообразие от

композиционни решения и мотиви, растителни, геометрични, животински орнаменти – силно стилизирани слънца, звезди, кръстове или реалистично изработени лалета, рози, пауни, петли, коне, елени и др., разположени по цялото поле, в средата или в редуващи се ивици. Красиви вадени възглавници невестата подарява на свекъра, свекървата и кумата в израз на почит и уважение и като доказателство за своите тъкачески умения и майсторство. Вадените възглавници се тъкат до

първите десетилетия на XX в., след което се заменят с бабчени, дамасчени, кабатяни /Батово/. Позната още на славяните е старинната техника на орнаментиране чрез **„дигана дъска”**. Красиви са и **„масурчените”** възглавници, при които на едноцветното поле като пъстра броеница се открояват редовете от разноцветни масури.

Различни по предназначение, размери и орнаментика са **пешкирите**. Наред с чисто утилитарната си /практическа/ функция, те служат и за украса на дома – за „поред” /за нареждане/, за дар на близки и роднини при календарни и семейни празници и са неотменна, съществена част от чеиза на момата. С много любов и старание са изработвани дългите до 3 м „годенишки” пешкири, които имат специфична украса, символ на любов и плодovitост – широка, ажурена ивица, с вътъкани в нея две птици и червена роза. Специални пешкири се тъкат и за конете, и за каруците на сватбарите. Антропоморфни женски фигури, красиви зооморфни елементи, стилизирани птици, геометрични мотиви, вази с цветя, редуващи се

ритмично цветни ивици по цялата дължина или богато украсени с различни мотиви краища, са само малка част от неповторимата орнаментика на добруджанските пешкири.

Задължителен елемент във вътрешната уредба на жилището е и **ковьорът**. Изработени в големи размери, спуснати по цялата стена, с различни животински и растителни мотиви, разположени в хоризонтални ивици, шахматни редове или цели килимени композиции, тези декоративни

тъкани са прекрасни художествени произведения на народното изкуство.

Към декоративните тъкани се отнасят и **подишниците**, наричани иро, лавица, лаешник /Батово, Дебрене, Ст. Караджа/.

Орнаментите в декоративните тъкани разкриват следи от древни вярвания и представи. Старинни астрални мотиви са кръгът, ромбът, звездите. Митологичната представа за космическото дърво, т. нар. дърво на живота, намира израз в неговото често, стилизирано по специфичен начин изображение. От дълбока древност водят началото си и различните животински и растителни орнаменти, свързани с почитта към природата и израз на хармонията, в която човек живее със света около себе си. Магическа сила според народните представи притежават и различните цветове. Самобитният народен творец вярва, че съчетанието от различни орнаменти в определени багри превръща везбената или тъканна украса в своеобразен знак, който може да предпази човек от злини, да му осигури здраве и благоденствие, а чрез изкуството, предавано от майка на дъщеря, могат да се разчетат древните послания на предците. Шарен за добруджанката означава красив. Пъстри са чергите, с които тя постила дома си, възглавниците, с които краси къщата, ковьорите, които окачва по стените, дрехите, с които се гизди. Червеният цвят предпазва от лоши очи и от уроки, прогонва злините и зарежда човека със сила и енергия. Белият дарява хората с младост, чистота и дълголетие. Зеленият е символ на вечно възраждащия се живот и непрекъснатата обновителност, ведрината на синия приближава човек към небесата и към божественото. Златният жълт цвят, свързан със слънцето, огъня и светлината, носи блясъка

на вечността и богатството, кафявият напомня за уханието на чернозема и щедростта на земята.

Макар и стеснили значително своето значение в съвременния бит, домашните занаяти имат и днес своето място в дома на добруджанката, а тъкането, везането, плетеното са актуална практика в редица селища от Добричко. Образци на декоративните тъкани продължават да бъдат и днес част от уредбата на селския дом. Събрало вековния опит от общуването на човека с природата, превърнато в хиляди символи и знаци, родени от опита да се разбере заобикалящия свят и се разкрият неговите тайни, самобитното народно изкуство пази и до днес своята неповторима, художествена магия и е извор на вдъхновение и за съвременните приложни занаяти.

Както при традиционните художествени занаяти, така и при народното изкуство, основен принцип е ръкотворството и взаимното проникване на утилитарна и художествена дейност, хармоничното единство на полза и красота. Сътвореното през вековете по своеобразен начин не само представя материалния свят на предците ни, но и пренася опита, уменията, знанията, естетическите и художествени възгледи, приобщава поколенията към съхранената традиция. Но ако повечето от съхранените „живи“ образци на занаятчийското

производство имат сравнително дълъг и самостоятелен, независим от създателя си живот, то тънкостта, „тайната“ на занаята, „криена“, „крадена“, предавана след дълго чиракуване от майстор на калфа, с отмирането на традиционните занаяти и техните носители трудно би била опазена и предадена на следващото поколение. Днес занаятчийската традиция като част от многообразието на съхраненото българско наследство има своето, макар и доста по-ограничено място на територията на Добричка община. Местните майстори са продължители на традиционните за региона практики и като носители на памет за специфичните за определена занаятчийска дейност знания и

умения пренасят през времето своя и на предците „жив“ опит, опазват „тайната“ на занаята, като го обогатяват и развиват, пречупвайки всичко през своите естетически възприятия, творческа фантазия и усет към красивото, влагайки във всяка своя творба сърце, любов и майсторлък.

Казват, че истинското изкуство е хармония, която се заражда в мига, когато започнеш да виждаш, чуваш и усещаш заобикалящия свят, когато онова, което възприемат очите, развълнува сърцето и подтикне ръката на твореца да вае с различни средства и в

многообразни форми своето художествено откровение. Истинският Творец е този, който от друг ъгъл, по свой, неповторим начин се вглежда в света, за да открие във всяко дърво, корен

или камък скрития живец на живота, да усети простата и велика връзка с природата, да надникне в необятния ѝ свят, да разгадае езика ѝ, да търси и открива в продължение на години късчета природна красота и да ги превръща в изходна точка за своя търсещ, разностранен талант. Един такъв изключителен, самороден творец, човек на изкуството, е майстор **Халил Акиф – Ходжа от с. Бенковски** – художник, скулптор, поет, писател, музикант, преподавател... През 2015 г. той сбъдва голямата си мечта – да създаде художествена флористична галерия в родното си село. Днес най-

богатата флористична сбирка се намира в село

Бенковски. Тя е подредена на втория етаж на местното читалище „Св.св. Кирил и Методий – 1942“ и включва над 1000 експоната – картини, скулптури, модернистично изкуство. За изработката им Халил Акиф използва цветя, клони, листа, кори на дървета и други материали, основно произлезли от флората. Макар и вече на 83 години, той продължава да твори всеки ден и да извайва с различни форми и материали своите художествени откровения.

Вече повече от 30 години уникално богатство от образи и картини сътворява и майстор **Ивелин Митаков** – единственият в България, който може да борави на особено високо ниво с **пирограф**. „Пирографията е трудоемко занятие и въпреки че е различно, за всяка картина са нужни не по-малко от 3 месеца. При тази техника не се бърза, защото всяка грешка е фатална и корекция не е възможна“ – споделя Ивелин Митаков. Започнал през студентските си години в далечната 1984 г., повече от 30 години с изключителна прецизност

и много любов той сътворява своите картини и „изписва с огън“ върху тях своите художествени откровения, черпейки вдъхновение и откривайки творчески идеи и в уникалните тракийски съкровища, и в пленителната красота на Нефертити, и в сюрреалистичните картини на ексцентричния Салвадор Дали... През 2016 г. част от неговите пирографии са представени в залата на „Кралската изба“ в Двореца в Балчик и в продължение на две години събират възхищението на българските и чуждестранни гости.

Пирографията, позната още като „горещо гравирание“, е техника, използвана в множество занаяти. По своята същност това е изкуство, което представлява декориране на органична повърхност, най-често дървена, чрез обгарянето ѝ с гореща игла. Терминът буквално означава „пиша с огън“ и произлиза от гръцките „piros“ – огън, и „graphos“ – пиша. Смята се, че пирографията датира още от праисторията, когато първите хора са създавали рисунки от овъглените останки от пожари. Най-широко разпространеният традиционен инструмент днес е т.нар. пирограф, който използва електричество, за да генерира достатъчно топлина във върха. Той има множество различни захващания, много подобни на калаен поялник, както и няколко глави с различни форми. В зависимост от вида на върха, който се използва, температурата, начинът, по който желязото се прилага към материала, се постига повече или по-малко интензитет на изгорения отпечатък и следователно, различни тонове и нюанси – от меко кафяво до абсолютно черно.

От седем години Ивелин Митаков се е установил и работи в с. Плачи дол, а от 4 години е стопанинът на **ножарското ателие** в ЕК „Стария Добрич“, където изработва

уникални като разновидност, материал и украса ножове. Клинът /острието/ е стоманен, ламинатен, дамасков, като каляването става в пещ при различна температура – от 840 до 1100 градуса. Дръжката майсторът ножар изработва от естествени материали – дърво, рог, кожа, бивни от мамут и др., а за канията използва италиански и телешки бланк, японски сатен финиш и др.

Направената историческа ретроспекция на развитието и разностранната роля на занаятчийството в миналото, проучването на неговото битуване и днес в Добричко показва, че въпреки ограниченото му функциониране като стопанска форма и значително намалелия

брой занаятчии, трябва да насочим своето внимание към различните възможности, които то ни предлага с оглед на неговия културен, стопански и социален потенциал за развитието на селата и местните общности от територията на МИГ Добричка. Затова е изключително важно да се полагат усилия и да се създават условия чрез различни форми, средства и начини да бъдат изследвани, опазвани, възраждани и предавани традиционните занаяти и изкуства и тяхната художествено-образна система като част от нашата национална и местна идентичност.

През последните две десетилетия упражняването на занаятчийска дейност в България е регламентирано правно-нормативно с приетия през 2001 г. и изменен последно през февруари 2019 г. **Закон за занаятите**, според който „занаят е дейност за производството на изделия и/или предоставянето на услуги по занаятчийски начин, работата се изпълнява на ръка или с помощта на ръчни или други специфични за занаята инструменти; крайното изделие или услугата са сходни с други от същия вид или са уникални; за извършването на дейността са необходими съответни знания, производствено-технически умения и практически навици, придобити със занаятчийско обучение и квалификация“. В списъка на занаятчийските дейности са посочени **57 занаята**, като от тях **народните художествени са 22**. Двадесет регионални занаятчийски камари водят регистър на занаятчиите и изграждат структурата на Националната занаятчийска камара, в рамките на която Задругата на майсторите на народни художествени занаяти е със статут на колективен орган. За съжаление в списъка не фигурират имената на регистрирани занаятчии от Добричко в най-традиционните форми на дейност.

Направеното историческо изследване и проучването на актуалното състояние обаче показват, че са налице възможности за идентифициране, презентиране и популяризиране на някои традиционни занаяти и изкуства /или на определени, специфични за тях техники и производи/, независимо от липсата на съвременни живи носители на определени занаятчийски дейности. Традиционните занаяти и изкуства могат да се разглеждат като културно наследство в два аспекта – като занаятчийски произведения и артефакти, свидетелства за определен вид занаятчийска дейност – част от **материалното културно наследство**, и като знания и умения, начин и форма на изразяване и предаване на традицията, като съхранена колективна памет – част от **нематериалното културно богатство**. Запазването и развитието на регионалната идентичност предполага проучване, презентиране и популяризиране на материалното и нематериалното културно наследство и

съответно осигуряване на съпричастност на регионално равнище към него и признаване на неговото значение чрез търсене на атрактивни съвременни форми и средства.

Организирането на различни фестивали, изложения, културни събития и др. като част от

културния календар на общината и проследяването на тяхното въздействие върху местната общност е една от алтернативите, която би довела не само до съхраняване и социализиране на традиционното богатство на региона, но и до приобщаване на поколенията към народните художествени занаяти и изкуства на територията на МИГ Добричка.

Днешният човек открива в традиционните занаяти не толкова утилитарната функция и практическата полза, колкото потребността в урбанизирания съвременен живот да се докосне емоционално до т.нар. народно творчество, до автентичното Българско, до спомена /често идеализиран/ за „доброто старо време“ и да открие чрез използване

на ръчния труд възможността сам да създава и твори. Докосването до „старите занаяти“ се оказва социално значима възможност за реализация на индивидуалните творчески способности.

За постигане на тези цели е необходимо от една страна да бъдат възпроизвеждани лесни и достъпни практики, които не изискват сложен инструментариум и налична работилница, от друга страна – особено важно е да бъде акцентирано върху онези ценности, които носят потенциал да конструират традиционни, обединяващи социума в миналото културни модели и могат съответно да бъдат успешно интерпретирани като свързващи поколенията и днес. В тази връзка, анализирайки традиционната култура на населението в Добричко, трябва да посочим, че **хлябът** като свят символ на труд и дом, на делник и празник и **събирателен образ на традиционни ценности**, безспорно има първостепенно значение. Наблюденията показват, че организираните в различни региони и селища празници и фестивали на хляба, са едни от най-атрактивните и посещаваните. Логична част и достоен завършек на проекта би било организирането на **празник и/или фестивал на хляба на**

територията на МИГ Добричка под наслов „По пътя на хляба“ /„От зрънцето до

трапезата“, „Хляб наш, насущний“ и др/. Целта е да се представи значимостта на хляба и свързаните с него занаяти в традиционната култура на добруджанското население, да се проследи

във времеви аспект „пътя на хляба“, като се представят най-съществените моменти от засяването на житото до жътвата и мястото му на трапезата; да се съпостави отношението на някогаш-ния и съвременния човек към хляба; да се приобщи младото поколение /деца, ученици, младежи/ към традиционните ценности на добруджанеца и се осмисли непреходната стойност на хляба във всяка историческа епоха. Би било добре по възможност събитието да се организира на открито край сравнително запазена /или съществувала някога/ стара мелница или в село с традиции в мелничарството и хлебопроизводството. **Празникът може да започне с кратка информация** за ролята на хляба и занаятите, свързани с него, в живота на населението, **възстановка на трудови обичаи и ритуали** /сеитба, жътва, засевки и др./, представени от групи за автентичен фолклор от региона.

Темата трябва да бъде **онагледена чрез експониране** на съответния селскостопански инвентар, обредни предмети, инструментариум, които да пресъздават „автентичната“ атмосфера на недалечното минало, да дават възможност на всеки посетител

да бъде не само наблюдател, но и пряк участник в различни демонстрации, атракции, свързани с усвояване на елементарни традиционни умения и дейности по

приготвяне на хляб – засевки, замесване, украса на кравай и т.н.

Творческите заложби на деца и ученици съобразно възрастовите групи могат да бъдат провокирани чрез участие в много-образни **обучителни и практически занятия**, посветени на хляба и хлебопроизводството – **конкурс за есе, драматизации на народни приказки, рисунки, викторина за разпознаване на различни предмети и др.** Интересно за разнородна публика би било включването като част от фестивала на **изложение** на суровини за приготвяне на хляб, празнични обредни хлябове и хлебни изделия с участието на жители от селата в Добричко, производители и почитатели на традиционни и различни биологични житни култури, природолюбители, хлебопроизводители от региона, като празникът завършва с **концерт на групи за автентичен фолклор от региона.**

Атрактивна форма на представяне на народната култура и в частност на традиционните занаяти са **панаирите**, в които могат да участват производители на занаятчийски изделия, майстори на домашни занятия, които използват предимно ръчна технология и суровини, характерни за съответния занаят. Поради ограничения брой действащи работилници в Добричко подобна проява може да бъде организирана, като се

поканят занаятчии от различни краища на страната – Добрич, Габрово/АЕК „Етъра“/, Търново, Ловеч и др., които да демонстрират занаята и да представят своята продукция.

Подобна проява би била

добра възможност за обмяна на идеи и умения, за представяне на регионалните аспекти в българската занаятчийска култура, която, както става ясно от проучването, има вековна традиция и на територията на Община Добричка и притежава жизнена трайност като колективна памет за съществували и добре развити някога занаяти. Съвсем логично е села с развито занаятчийство в миналото да бъдат място за провеждане на **Панаир на занаятите**. В рамките на панаира може да бъде експонирана и **изложба на произведения на домашното тъкачество, везба, плетиво и т.н.**, изработени от жители на региона, които разполагат с подобни производи, а при осигуряване на необходимия инструментариум – и

демонстрации от страна на майсторките. Фокусирането на интереса на публиката върху живия човек, носител на общобългарски традиционни дейности и умения, независимо от кой край на България е, дава възможност да се поддържа жив възрожденския дух на старите майстори, да се представи културното наследство по атрактивен начин и да се създаде усещане за съпричастност и заедност сред местната общност.

Съхраняването на народните и художествените занаяти като форма на изразяване, интегрирането им в съвременния живот като част от културното наследство и колективната памет и приобщаването на младото поколение трябва да бъде подпомогнато от съвременни форми на формално и неформално образование, като се използват различни възможности за валидирането на придобити знания, умения и компетентности. Интерпретирането на културното наследство и в частност на занаятите и изкуствата от различни гледни точки като неформален подход може да бъде част от обучението по различни предмети в училище. Така например **в часовете по литература** може да се постави задача на учениците да открият кои занаятчийски дейности са представени в творчеството на певица на Добруджа – **Йордан Йовков** /например коларожелезарство, медникарство, каменоделство и др./, като се направи историческа ретроспекция и съпоставка кои са били най-широко разпространените занаяти в Добричко /и/или в съответното село/. Теоретичните знания могат да бъдат допълнени с практически, като интерпретирането се свърже с опит „от първа ръка“, тоест реални обекти на културното наследство – посещения на емблематични места, свързани със занаятите /например **Каралезката чешма** като пример за каменоделство, стари мелници и т.н./. Уроците по **история**, в които се разглежда традиционния бит на населението, могат също да бъдат обогатени с информация за развитието на занаятите в Добричка община. Темата „Местни занаяти и изкуства“ може да бъде включена и в часовете по **изобразително изкуство**, като представянето ѝ завърши с изложба от творби на децата; в часовете по **география** учителят

може да очертае природните характеристики на дадено селище като предпоставка за развитието на определен занаят /**например Батова**/ и т.н.

Осигуряването на съпричастност на местно равнище към културното наследство и оценяването важността на неговото значение изисква неговото популяризиране и валоризация чрез разработване на **информационни материали** /брошури, дипляни, каталози, флаери и др./, които да станат достояние на населението чрез съответните кметства, училища, читалища и др.

В заключение можем да кажем, че настоящото проучване е опит за очертаване на основните щрихи в историческо развитие на традиционните занаяти и изкуства, насока за преосмисляне на тяхното значение в съвременността и предпоставка за бъдещи, комплексни изследвания. Трябва да подчертаем, че успешната реализация на подобни проекти води до утвърждаване на културното многообразие и местната идентичност в съвременната, все по-глобализираща се среда като важен и незаменим ресурс за устойчиво регионално развитие и средство за межкултурен диалог.

Използвана литература и архивни материали

1. **Архивни материали** от Териториална дирекция „Държавен архив“ – Добрич
2. **Архивни материали** от Научен архив при РИМ – Добрич
3. **Добруджа**. География, история, етнография, стопанско и държавно-политическо значение. София: Царска държавна печатница. 1918.
4. **Милетич, Любомир**. Старото българско население в Североизточна България. София: Държавна печатница, 1902.
5. **Комплексна научна добруджанска експедиция през 1954 година**. Доклади и материали. София: БАН, 1956.
6. **Вакарелски, Христо**. Материали към веществената култура на българите през периода на капитализма. София: БАН, 1964.
7. **Добруджа**. Етнографски, фолклорни и езикови проучвания. София: БАН, 1974.
8. **Казанджиев, Георги**. Плачи дол през вековете. Добрич: Издателство Матадор 74, 2008.
9. **Из миналото на село Стожер**. // Сборник с изследвания и материали за историята на селото. Добрич: Издателство Матадор 74, 2011.
10. **Янков, Петър**. Паскалево във времето. Добрич: Издателство Матадор 74, 2007.
11. **Село Владимирово**. // Юбилеен сборник, съставител Иван Тончев, Добрич, 2001.
12. **Жечева, Иванка**. Житница. Добрич, : Издателство Матадор 74, 2005.
13. **Георгиев, Георги, Костадин Милушев, Желка Димитрова, Димитър Николов, Мария Пасева, Стефан Милев**. Карапелит преди и сега. Добрич: Издателство Матадор 74, 2008.
14. **Казанджиев, Георги**. Победа от най-дълбока древност до днес. Добрич: Издателство Матадор 74, 2012.